

תרגום ספר רות — "תרגום של הדיוטות" ?

שלמה זלמן הבלין

עניינו של התרגום הארמי המצוי בידנו לספר רות, נידון כבר כמה וכמה פעמים על-ידי חכמים וחוקרים. מקומות אחדים בתרגום זה הוכרו מכבר כמפוקפקים וזרים למסורת ההלכה ולפירושי חז"ל, וגרמו להטיל ספק בטיבו של תרגום זה¹. לא באנו כאן אלא לדון בדברים אחדים שנתחדשו בעניין זה.

שלושה מקומות כאלו נידונו כבר, ואף-על-פי-כן יובאו שוב מפני דברים שנתחדשו בהם, ואילו המקום הרביעי, לא נידון עדיין². נפתח באחרון.

1. איסור ריבוי נשים

תרגום רות ד, ו :

כי האי גוונא לית אנא יכיל למיפרוק לי על דאית לי אתתא לית לי רשו למסב
אחרניתא עלהא דלמא תהי למצו בביתי ...

1 מהר"צ חיות, מאמר אמרי בינה, כל ספרי מהר"צ חיות, ירושלים תשי"ח, ב, עמ' תתקכז ; פ' חורגין, "תרגום כתובים", ניו-יורק, תש"ח, עמ' 140—154 ; ע' י' שלזינגר, 'התרגום לספר רות — חיבור כיתתי ו', "מחקרים במקרא ובלשוננו", ירושלים, תשכ"ב, עמ' 12—17 ; ע"צ מלמד, 'לתרגום מגילת רות', "בר-אילן", א (תשכ"ג), עמ' 190—194 ; י' קומלוש, "המקרא באור התרגום", תל-אביב, תשל"ג, עמ' 85. הוצאה של התרגום על פי אחד עשר דפוסים מוגהים, ח"ש ניהויזען, "הצופה לחכמת ישראל", יד (תר"ץ), עמ' 33—52. לעניין איסור ריבוי נשים שבתרגום הזה, ראה : ש"ז הבלין, 'תקנות רגמ"ה בענייני אישות בספרד ובפרובאנס (תשובות חדשות לרשב"א ועוד חכמים)', "שנתון המשפט העברי", ב (תשל"ה), עמ' 206. אחר כתיבת המאמר באה לידי מהדורת איתן לוי, על-פי כ"י אורבינאטי (משנת 1294), ובהשוואה לכתב-יד נוספים. על הניגודים בין התרגום ובין מסורת ההלכה, ראה שם מבוא, עמ' 6—8.

2 אבל ראה הע' 1 בסופה, ושם נזכר בתוך הרשימה גם איסור ריבוי הנשים, ונזכר הענין אצל מהר"צ חיות ופ' חורגין, לעיל הע' 1, וכן אצל S. Lowy, JJS, 9 (1958) p. 117 והנ"ל מודה לרש"י ליימן שהעירני לזה.

בתשובה ארוכה, שרק חלק קטן ממנה פורסם³, דן ר' יחיאל אשכנזי זק"ש קאשטילאץ (המאה ה"ט), בחריפות רבה, עם המנסים לערער את תוקפן של תקנות רבנו גרשון מאור הגולה אחר כלות האלף החמישי. מסתבר שהצטברות של מקרים אחדים שאירעו בארץ-ישראל באנשים שעלו מאשכנז וביקשו לנהוג בה כמנהג אנשי המזרח ולשאת להם אשה שנייה, ומהם אף שעשו כן, גרמה לו לר' יחיאל לכתוב תשובה זו, כדי לבסס ולחזק את תוקפן של תקנות אלו גם לאחר תום האלף החמישי⁴.

ידיעות חדשות בהלכה ובמציאות מצויות בתשובה זו, אך לענייננו כאן יש לעמוד על אחת מן ההוכחות שהביא ר' יחיאל, והיא יוצאת ללמד על טיבו של התרגום לרות, יותר מאשר יש בה הוכחה לדבריו, ולא עוד אלא שכנראה לא הוכחה לאיסור כאן אלא ערעור המקור וטיבו. ר' יחיאל מבקש להוכיח מן התרגום את קדמותו של האיסור לשאת יותר מאשה אחת, עד לימי הנביאים, ואלו דבריו:

... ולפי שיש לכל ירא שמים לשמוע עצות מרחוק באלה שהוא מ[נה]ג לקצת גדולי יש' מימות הנביאים שלא לקחת ב' נשים אפי' במקום קצת יבום כדמתרגם התרגום על "מאמר בועז" [רות ד, ה: "...ובעי ליבמה יתה ולמסבה לאנתו"] ועל "פן אשחית נחלתי" (שם שם, ו) שהיה ביבום שלא רצה פלו' אלמוני לכנוס מיראת קטטה זו"ל התרגום: חייב את למפרק ובעא ליבומי יתה וכו' עד: דאית לי איתתא לית לי רשות למיתב אוחרניתא עלהא דילמא תהא למצי בביתי ואהי מחבל אחסנתי וכו' ⁵.

והנה פירוש זה של התרגום לכתובים, האיסור הנזכר בו והנמקתו הם בניגוד לפרשנות חז"ל והראשונים לפסוק זה ולהלכה המסורה והמקובלת של חז"ל, וכפי שנתפרש במדרש

3 בידי ר"ש אסף, 'מגנוי בית הספרים בירושלים', "מנחה לדוד" (ילין), ירושלים, תרצ"ה, עמ' רלג—רלה. ושוב בתוך: "מחקרים ומקורות בתולדות ישראל", ירושלים, תשי"ז, עמ' 225—229. בכ"י בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, Heb. 8° 94, שממנו פורסמו הקטעים, מצויה תשובת ר' יחיאל שתי פעמים: בדף כג ע"א ובדף קפו ע"א (במקום השני סופה קטוע). לאחרונה נתגלה בביה"ס שם קונטרס נוסף השייך לכ"י זה, והפאגיאציה תשתנה בשל כך. תשובת ר' יחיאל זו נכתבה בשנת השכ"ה לפ"ק (הש"ל ליצירה 11). תשובה זו הובאה בשו"ת המבי"ט, ח"ב סי' טז; בשו"ת מהרשד"ם, אבן העזר סי' קכ ויורה דעה סי' קמ; ובשו"ת מהר"ח"ש, אבן העזר, סי' לג. כל אלה מזכירים את ר' יחיאל מתוך יחס של כבוד רב. אסף לא ציין להם. מצד אחר, ש' בארון, "היסטוריה חברותית ודתית של עם ישראל", פ"ה, תל-אביב, תשכ"ו, עמ' 97, הסתמך על דברי ר' יחיאל כפי שהובאו אצל מהרשד"ם, ופירשם באופן מוטעה ולא ראה שהקטע נדפס כבר אצל אסף כנזכר. וראה מאמרי (הע' 1 לעיל), הע' 87, 116 ופרק 20 (הקדמה לתשובה ו).

4 על המשפחה ראה: א' דוד, 'משפחת קאשטילאצו', "סיני", סד (תשכ"ד), עמ' רפג—רפד.

5 ראה מאמרי (הע' 1 לעיל), שם נידונו כמה וכמה פרטים נוספים מתוך התשובה הזו, ובכללם הוויכוח על הגבלת זמן של תקנות רגמ"ה עד כלות האלף החמישי.

6 קטע זה לא פורסם אצל אסף (הע' 3 לעיל), וניתן כאן על פי כתב-היד. דברי ר' יחיאל הם כנגד "המצפצפים" שאומרים שאין לוקחים ב' נשים באשכנז מפני שהוא נגד דת הנוצרים. "מצפצפים" אלו קודמים אפוא לר' יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעב"ץ, ח"ב, סי' טו, שיש שסברו שהוא הראשון שהעלה הסבר זה לתקנות רגמ"ה; ראה: אנ"צ ראטה, 'לתולדות המונוגאמיה אצל היהודים', בתוך: "מחקרים בחכמת ישראל" (לזכרון רי"מ גוטמן), בודפשט, תשי"ז; ו' פלק, 'נישואין וגירושין', ירושלים, תשכ"ב, עמ' 26 הע' 71.

רות רבה ז, ח, ובפירושו של רש"י לרות ד, ו'. אדרבה, גראה שיש לצרף מקום זה לשאר המקומות המפוקפקים המצויים בתרגום זה, שמעידים על איחורו וזרותו של תרגום זה.⁶ מצד אחד, אין איסור כזה במסורת ההלכה ואף לא במציאות הנשקפת במקורות חז"ל, ומנגד, מוצאים אנו איסור כזה במקורות כיתתיים (ונוצריים). בברית דמשק * נאמר:

בוני החוץ אשר הלכו אחרי צו הצו הוא מטיף אשר אמר הטף יטיסון הם ניתפשים בשתים. בזנות: לקחת שתי נשים בחייהם, ויסוד הבריאה זכר ונקבה ברא אותם ובאי התבה שנים שנים באו אל התבה, ועל הנשיא כתוב לא ירבה לו נשים.

יתר על כן, ההנמקה לאיסור זה "דילמא תהא למצי בביתי...". מופיעה זמן ניכר לאחר התפשטות תקנות רגמ"ה בעניין זה ואינה מצויה במקורות הראשונים לתקנות אלו. מציאות זו תומכת דווקא באותן "המצפפים שאינם לוקחים ב' נשים באשכנו מפני שהוא נגד דת הנוצרים...". שאת דעתם שולל ר' יחיאל. הסבר זה, שיש קשר בין הנוהג שבארצות הנוצרים בדבר איסור נישואין של יותר מאשה אחת ובין תקנות רגמ"ה, אינו אפוא חידושו של ר' יעקב עמדין¹⁰ כפי שסברו אחדים מן החוקרים¹¹. מלבד "מצפפים" אלו שמזכיר ר' יחיאל, מוצאים הסבר זה גם בדברי "החכם הפוסק" שבשו"ת המהרשד"ם, יורה דעה, סי' קט (השנייה = נדפס קח) שכתב: "בקאשטיליא ופורטוגל נהגו ודאי שאין אדם לוקח אשה על אשתו, לכן ישראל ביניהם נהגו כמנהגם כדכתיב: ויתערבו בגויים וילמדו מעשיהם". כן משתמע הסבר זה גם מדבריו של ר' אברהם הלוי¹².

7 אף-על-פי שהפוליגאמיה לא היתה נפוצה כלל בישראל בימי חז"ל, מכל-מקום הלכה רווחת היא בהיתר לקחת נשים רבות — יבמות סה ע"א, לו ע"ב; כתובות סב ע"ב; ירושלמי כתובות פ"א ה"ג ועוד; וראה במה שצוין בהע' 6 לעיל.

8 ראה במה שצוין בהע' 1 לעיל.

9 מהדורת ח' רבין — *The Zadokite Documents*, Oxford, 1954, IV, L. 19—23.

מפשוטם של דברים נראה כאילו נאסר על אדם, לדעת אנשי הכת, לשאת אשה אחרת בימי חייו. אמנם רבים ממפרשי החיבור הזה מתקנים להיות: "בחייהן", והיינו בחיי אשתו ובזיקה לויקרא יח, יח. ריסלר *Altjüdisches Schrifttum*, Darmstadt, 1928, p. 324 רצה לפרש כי הכת לא גזרה אלא על נישואי גרושה, אך כבר דחה י' היינמן, "דרכי האגדה", ירושלים, תשי"ד, עמ' 177 והע' 86, את דבריו והוכיח על-פי ההמשך שם שכל מה שנאסר לאנשים אסור גם לנשים, נמצא שכשם שהאיש לא יוכל לשאת אשה שכבר יש לה בעל, כן לא תוכל האשה להינשא למי שיש לו כבר אשה. ראה עוד לעניין זה ולמנהג הנוצרים הקדומים: י' ידון, "מגילת המקדש", ירושלים, תשל"ז, א, מבוא, עמ' 272—273. על נוהג הנוצרים ראה גם אצל ראטה ופלך (הע' 6 לעיל), עמ' 19—25. אף הקראים אסרו לשאת יותר מאשה אחת, כפי שמסר ר' טוביה ב"ר אליעזר, לקח טוב, וילנא, תרפ"ו, לדברים כא, טו: "כמה טעות טעו הקראים שאמרו ואשה אל אחותה לא תקח — אלו שתי נשים, ודבר זה בתורה ובנביאים ובכתובים שהיו ישראל נושאים שתי נשים...". ועיין בהערות המהדיר, רא"מ פאדובה, שם ובמבוא שם, ומ"ש ב"תקנות רגמ"ה" (הע' 3 לעיל), עמ' 229. השווה עוד 'מספר המצות לענון הנשיא', מהדורת א' הרכבי, "זכרון לראשונים", פטרבורג, תרס"ג, פי' ל, עמ' 105—106, שם פירש "אחותה" שהיא בת אחות אשתו שאסורה לאדם ללא רשות אשתו, וברשותה מותר לו, נמצא שלא אסר שתי נשים. ואפשר כי היו דעות אחרות.

10 ראה הע' 6 לעיל.

11 הע' 6 לעיל.

12 שו"ת גינת ורדים, קרשטא, תע"ז (כך!), אבן העזר, כלל א סי' י: "כי לא לתקנת הנשים גזר ר"ג על כך. רק בשביל תקנת הציבור השוכנים בערי אדם...". ועוד שם: "מ"מ חכמי

2. "צליבת קיסא"

תרגום רות א, יז:

אמרת נעמי אית לנא ארבע דיני מותא לחייביא רגימת אבנא ויקדת נורא וקטילת
סיפא וצליבת קיסא¹³.

המתרגם מונה כאן "צליבה" על עץ כמיתה הרביעית ממיתות בית-דין, במקום מיתת
"חנק" שנעשית בסודר שבמסורת חז"ל¹⁴. מטעמים מובנים מצאו בזה חוקרים רבים, מבני-
ברית ושאינם בני-ברית, עניין לענות בו. בשל מקום זה פקפק ר' משה סופר (החת"ם
סופר) אם אין תרגום זה צדוקי. שלזינגר¹⁵ מוסיף שהחת"ם סופר פקפק בלבד, משום שסבר
כנראה שאף צליבה-תלייה יש בה חנק, אלא שהתיאור אינו מתאים ל"חנק" שבדברי חז"ל
שהוא על-ידי סודר. לאמיתו של דבר, הצליבה של ימי קדם, בין זו שנעשתה במסמרים
ובין זו שנעשתה בקשירה, דבר אין לה עם מיתת חנק¹⁶. על הבחנה זו כבר עמד ר' יואל
סירקיש, שפירש את המשנה (יבמות טז, ג) "ראוהו צלוב אין מעידין עליו" וכו' בצליבה

הדורות הבאים אחריו, בראותם שיש צורך לאותה תקנה, כי עדיין הסכנה ח"ו מצוייה, שיד
האומות תקיפה על עצמן, באו לנהוג באותה תקנה אף במקום מצוה...". הנימוק של החשש
לקטטה הובא בהגהות מרדכי, כתובות סי' רצא בשם ר' אביגדור, וראה אנציקלופדיה תלמודית,
כרך יז, ערך חרם דרבינו גרשום, עמ' שעט.

13 כך בכתב-היד ובדפוסים שבמהדורות ניהויון ולוין. ש' שפייר, 'וצליבת קיסא — תרגום רות
א, יז', "חרביץ", מ (תשל"א), עמ' 259, הביא מכ"י דה-רוסי 31 מן תרגום רות, נוסח: "וחניקת
סודרא". המגיה הזה הרגיש בוודאי בסטייה שבנוסח המצוי.

14 משנה סנהדרין ז, ג.

15 הע' 1 לעיל, עמ' 15 הע' 17.

16 ראה: ח' כהן, "משפטו ומותו של ישו הנוצרי", ירושלים, תשכ"ח, פרק ח: הצליבה, עמ'
132—158 ובייחוד עמ' 137—138; הנ"ל, 'התלייה — אף היא במיתות בית דין ז', "דברי הקונגרס
העולמי השמיני למדעי היהדות", ירושלים, תשמ"ב, עמ' 19—28 (אגב מה שכתב בספרו בעמ'
135, "שהפלשתים תלו את שאול ויהונתן, כנראה בעודם בחיים" וציין לשמואל ב כא, יב, זו
טעות, ולא ראה שם שמואל א לא, ד: "... ויקח שאול את החרב ויפל עליה"; שם לא, ו:
"וימת שאול ושלשת בניו... יחדו"; שם לא, ח—ט: "ויהי ממחרת ויבאו פלשתים... וימצאו
את שאול... ויכרתו את ראשו"; שם לא, י: "... ואת גויתו תקעו בחומת בית שן"); וכן:
J. M. Baumgarten, "Does TLH in the Temple Scroll refer to Crucifixion?", *Journal*
J. A. Fitzmyer, *of Biblical Literature*, 91 (1972), pp. 472—481. לעומת זאת חושבים
"Crucifixion in Ancient Palestine Qumran Literature and the New Testament",
The Catholic Biblical Quarterly, Vol. 40, No. 4 (1978), pp. 504—506; D. J. Halprin,
"Crucifixion, The Nahum Peshier and the Rabbinic Penalty of Strangulation",
Journal of Jewish Studies, XXXII (1981), pp. 32—46. שאף בצליבה הרומאית יש משום
חנק ושעליכן אפשר לפרש "צליבת קיסא" שבתרגום רות כצליבה רומאית, אך אין נימוקיהם
משכנעים. התיאורים על דרכי הצליבה הרומאית (ראה ספרו של כהן, עמ' 141—144), מונעים
מאתנו לחשוב שיש בה מיתת חנק. באיבוד דם וכתוצאה מכך פגיעה במחזור הדם וקשיי נשימה,
קשה לראות חנק, כפי שחשב הלפרין, שם, עמ' 34 הע' 11, שכן אף מוות זה אינו בא מיד וגורם
למוות לאחר שעות רבות. שלא כמו שמשמע מן ההע' שבראש מאמרו של הלפרין, אין פרופ'
ש"ז ליימן מסכים עם דעתו (במכתבו אלי מתמוז תשד"ם).

הקדומה שאינה ממהרת להמית (לעתים המוות בא אפילו לאחר ימים אחדים¹⁷), מה שאין כן תלייה שפעולת המוות היא מהירה ואין בה אפשרות של הצלה.

גם אם לא נפרש את ה"צליבה" בארמית הבאה כתרגום של תלייה, כמות ה"צליבה" בעברית של לשון חז"ל¹⁸, ונראה ב"צליבת קיסא" תרגום לתלייה ולא צליבה רומאית, עדיין התיאור של דרך המתה זו אינו מתאים לדרך ההמתה שהיתה נהוגה בישראל, שאין אנו מוצאים שהיו נוהגים בדרך זו של תלייה מחיים, וכל-שכן שלא היתה זו מן המיתות של בית-הדין. בדיני התורה מצאנו בפירוש את דרכי ההמתה: סקילה (ויקרא כ, ב; כ, כו; כד, יד; דברים יג, יא; יז, ה), שריפה (ויקרא כ, יד; כא, ט), הרג (= סיף, נלמד מדרישת הסתום מן המפורש: "נקם ינקם", שמות כא, כ — "חרב נקמת נקם ברית", ויקרא כו, כה). מיתת חנק אינה מפורשת ואינה נלמדת מן הכתוב: "חנק לית משכח ליה" (ירוש' סנהדרין פ"ז ה"א וה"ד), "גמרא גמירי להו" (סנהדרין נג ע"א; רמב"ם הלכות סנהדרין פט"ו ה"א). התלייה שנאמרה בתורה (דברים כא, כב) אינה לשם המתה: "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אתו על עץ"¹⁹.

התלייה בישראל, לא היתה דרך של הוצאה להורג והברייתא אף מדגישה שאילו נאמר "... חטא ותלית" הייתי אומר תולין אותו ואחר כך ממיתין אותו כדרך שהמלכות עושה...²⁰.

17 בית חדש, טור אבן העזר סי' יז, וחלקו עליו חתנו ר' דוד הלוי, טורי זהב, אבן העזר שם ופוסקים אחרים, שביקשו לראות בצליבה של חז"ל, תלייה הממיתה, שיש בה חנק. אמנם פוסקים רבים סבורים כדעתו של הב"ת, ראה: אוצר הפוסקים, ח"ו, סי' יז סע' לא אות רנה. וראה גם: רי"א הרצוג, שו"ת היכל יצחק, ירושלים, תש"ד, אבן העזר ח"א, סי' ל אות ד; וראה הע' 16 לעיל.

18 ב"ערוך השלם", ערך "צלב", אין הבחנה ביניהם. יאסטרוב במילוננו, הפריד בין הצורה הארמית ובין הצורה העברית אך פירשן מענין אחד. בסורית, במנדעית ובארמית נוצרית של ארץ-ישראל השימוש ב"צלב" הוא לצליבה הרומאית, ראה הלפרין (הע' 16 לעיל), עמ' 38 הע' 34, אולם לנכון העיר כנגדו J. M. Baumgarten, "Hanging and Treason in Qumran and Roman Law", "ארץ ישראל", טז (תשמ"ב), החלק האנגלי, עמ' 8, כי בניבים אלו החשיבות התיאולוגית היא דומיננטית. בתרגומי התורה, כפי שציין באומגארטן (הע' 16 לעיל), "צלב" הוא בדרך-כלל התרגום ל"תלה", אבל יש גם שימוש ב"תלה" (לחפצים או לתקריות כמו אצל אבשלום) ראה הלפרין, שם, עמ' 38. יש להעיר עוד כי על ענין זה, עמד כבר רמ"מ שניאור-סאהן, צמח צדק, פסקי דינים, אבן העזר, סי' יז. על-כל-פנים, אם אין בטקסט העברי כדי להוכיח אחרת, יש לראות ב"צלב" שבתרגומים, לדעת הלפרין, צליבה רומאית, ומכאן לדעתו, שכל הבא לפרש בתרגום רות "צליבת קיסא" כתלייה ולא כצליבה רומאית — עליו נטל ההוכחה, אולם, כאמור (הע' 16 לעיל), אין דבריו משכנעים. אגב אורחא, דומני שמאמריהם של שלזינגר (הע' 1 לעיל) ושל ח' כהן (הע' 16 לעיל) לא נזכרו ולא נידונו במאמרים הרבים הדנים בנושא הצליבה; ראה: פיצמאיר, באומגרטן והלפרין ובמה שצוין שם.

19 לפירוש אנשי כיתות מדבר יהודה למקרא זה, ראה להלן.

20 סנהדרין מז ע"ב; ספרי לדברים כא, כב (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 254): "יכול יהו תולים אותו חי כדרך שהמלכות עושה, תלמוד לומר והומת ותלית". מלשון הברייתא בבבלי משמע שלא באו לשלול המתה בתלייה, אלא שללו את הצליבה, ושדרך המלכות "תולין ואחר כך ממיתין אותו", היינו ההמתה נעשית לאחר התלייה, ולא נתפרש כיצד. מכאן הוכיח מהר"י סירקיש, שו"ת הב"ת, פרנקפורט דמיין, תנ"ן, סי' ע, שהצליבה בחז"ל היא הצליבה הרומאית ולא תלייה ממיתה. יש לצרף לכך את הנאמר במשנה סנהדרין פ"ז ה"ג: "מצות הנהרגין מחיוין ראשו בסיף כדרך שהמלכות עושה". והשווה ירוש' שם פ"ז ה"א: "ולרשות לא ניתן אלא דין הרג לבד", והוא כבתוספתא שם פ"ט ה"י (צוקרמנדל עמ' 429): "ארבע מיתות נמסרו לבית

ואכן, בפועל מוצאים אנו הן במקרא²¹ והן בדברי חז"ל²² מקרים של תלייה. אלא שאלו הן "כדרך שהמלכות עושה" כפרעת שתלה את שר האופים או כאחשוורוש שתלה את המן ועשרת בניו. יש שזכרו במקורות חז"ל המתות בתלייה ונתפרשו מעניין חנק²³, אבל אין

דין, הרשות לא ניתן לה אלא סיף בלבד", ושמא על פי זה "ואחר כך ממיתין אותו", פירוש שאחר התלייה, שהיא בצליבה, ואינה ממיתה מיד, היו ממיתין אותו בסיף. מן הרמב"ם, הלכות סנהדרין פי"ד ה"ב והלכות מלכים פ"ג ה"א, יוצא, שפירש "הרשות" — מלכות ישראל שאין רשות למלך להרוג אלא בסיף.

21 בחלקן ברור שהן תליות שלאחר ההמתה, כגון בראשית מ, יט, מ, כב; מא, יג (תליית שר האופים לאחר שנשאו את ראשו מעליו, ואין זו המתה בתלייה כפי שחשב כהן, בהע' 16 לעיל, עמ' 135); שמואל ב ד, יב; כא, יב (השווה: שמואל א לא, ד; לא, ו; לא, י); יהושע י, כו; אסתר ט, יג—יד (השווה שם ט, יב). יהושע ה, כט (תליית מלך העי) קשור בפירוש לדברים כא, כב—כג ויש לפרשו כתלייה שלאחר ההמתה, וכן באיכה ה, יב (שרים בידם נתלו) לא היתה התלייה לשם המתה. מסתבר שאף שאר התליות שבאסתר היו ממין זה. גם ההוקעה במדבר כה, ג—ד אינה תלייה מחיים דווקא, ואין זה מדויק כפי שכתב כהן, הע' 16 לעיל, עמ' 135 שכך הוא לדעת חכמי התלמוד. רב חסדא אמר (סנהדרין לד ע"ב) שהוקעה היא תלייה ותו לא, ופירש רש"י שם, שמאחר שהיו עובדי עבודה זרה מיתתן בסקילה וכל הנסקלין נתליו, היינו לאחר המתתן וכבדברים כא, כב—כג, וכן בתרגום יונתן (1) ובתרגום כ"י גיאופיטי ישנו קשר ברור עם דברים כא, כב—כג. בפקודת דריוש, עזרא ו, יא, נכתב: "... יתנסה אע מן ביתה וזקיף יתמתח עלה", לא נתפרש עניינו של עונש זה ודרך ביצועו.

22 שמעון בן שטח תלה נשים באשקלון (משנה סנהדרין ו, ד), וכבר אמרו במשנה שם שמעשה זה היה לצורך שעה והיו בו דברים שאינם על-פי ההלכה. התנאים במשנה שם הבינו שמעשהו של שמעון בן שטח היה לפי דברים כא, כב—כג, והיינו תלייה שלאחר המתה, וראה ירושלמי חגיגה פ"ב ה"ב, עח ע"ב; סנהדרין פ"ו ה"ט, כג ע"ב; ספרי דברים, רכא, מהדורת פינקלשטיין, עמ' 253. פירוש של א"א אורבך, 'בתי דין של עשרים ושלשה ודיני מיתות בית דין', "דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות", ב, 1972, עמ' 44—45 אינו מסתבר. ר' שמעון ב"ר אלעזר, שהיה ממונה מטעם המלכות על לכידת גנבים, גרם לגנב שנתפס ש"וקפוחו" (תלואוהו) על "זקיפא" (בבא מציעא פג ע"ב), אבל שם ודאי שהיה זה "כדרך שהמלכות עושה". בימי ר' מאיר (סוף המאה השנייה לספה"נ) היה מעשה ש"אסקוה לזקיפא" (עבודה זרה יח ע"ב), ופירש רש"י שם: "לזקיפא — לתליה, זקיפא פורקא שצולבין בה", ואף זו תלייה של מלכות היתה.

23 ראה תיאור מותו של בלעם, שנתקיימו בו ארבע המיתות משולבות יחדיו, סנהדרין קו ע"ב ורש"י שם, ד"ה הרגו. לפי פירוש התוספות, כתובות ל ע"ב, ד"ה דין, למעשה הנזכר לעיל מן בבא מציעא פג ע"ב, וכן בתוספות סוטה ח ע"ב, ד"ה מי, ובריטב"א שהובאו דבריו בשיטה מקובצת לבבא מציעא שם, היה המעשה של ה"זקיפא" מיתת חנק (ושלא כפירוש רש"י בבא מציעא שם, שפירש שהיתה זו תלייה לאחר ההמתה ומשום שכל הנסקלין נתליו). ר"י סירקיש, שו"ת הב"ח, פרנקפורט דמיין, תנ"ן, סי' ע, ביקש להוכיח כי הכובס במעשה של בבא מציעא פג ע"ב לא הומת בתלייה והיתה זו צליבה, משום שלפי גרסתו בתלמוד שם דיבר הכובס לאחר תלייתו. אמנם עיין רמ"מ שניאורסאהן, צמח צדק, פסקי דינים, ח"ב, אבן העזר, סי' יו, שדחה דבריו לפי גרסתו שם. יש שביקשו לראות בתיאור מותו של בלעם שם, תיאור מוסווה למותו של ישו; ראה: י"ה שור, "החלוץ", י (תרל"ח), עמ' 32—46; Laible, *Jesus in Talmud*, Leipzig, 1900, pp. 50 f.; Hertford, *Christianity in Talmud and Midrash*, London, 1903, pp. 63 f. דעות אלו נדחו לחלוטין כטעות גמורה, על-ידי ל' גינצבורג, *Journal of Biblical Literature*, 41 (1922), pp. 121 f.; הנ"ל, "אגדות היהודים", רמת גן, תשכ"ח, כרך ד, חלק יא, עמ' 346 הע' 722, ושם עמ' 359 הע' 855. מן העניין להשוות תיאור זה של ארבע המיתות משולבות יחד, למסופר על דרכי המתת הנוצרים הראשונים בידי הרומאים, שהיו תולים אותם ברגליהם וראשם למטה, והיו נחנקים בעשן החומר הדולק שהיו מציתים

להסיק מכאן שמיתת בית־דין "חנק" היא בתלייה, כשם שחשבו רונטל²⁴ וקומלוש²⁵. לאחרונה עלו לדיון שתי פסקאות במגילות מדבר יהודה, שיש בהן כדי ללמד, לדעת חוקרים אחדים, על קיום דרך המתה בתלייה ומחיים, ומהם שאף ראו בכך ראיה לדעות שנתקיימה בישראל דרך הענשה בצליבה. הקטע שבפסוק נחום²⁶ בא לפרש את דברי הנביא: "אריה טרף בדי גרותיו ומחנק ללבאיתו וימלא טרף חריו ומענתיו טרפה" (נחום ב, יג), ומדובר בו על "כפיר החרון" אשר יכה בגדוליו ואנשי עצתו. על־פי הנאמר בקטע שם לפני־כן על נחום ב, יב: "אשר הלך אריה לביא שם גור ארי [ואין מחריד]" שהוא "[דמי]טרוס מלך יון אשר בקש לבוא ירושלים בעצת דורשי החלקות [...]". החליטו מפרשי הקטע שהמדובר במעשה המסופר אצל יוסף בן מתתיהו ("קדמוניות היהודים", יג, יג, ה 376—יג, יד, ב 380; "מלחמות היהודים" א, ד, ה—ו) על אויבי אלכסנדר ינאי שקראו לדמיטריוס השלישי (78—95 לפנה"ס) לבוא לעזרתם לירושלים. דמיטריוס בא ונלחם עם ינאי, ואף־על־פי שזכה לנצחון בשכם (88 לפנה"ס) נאלץ אחר־כך לעזוב את ארץ־ישראל ולא בא לירושלים. בהמשכה של המלחמה הזו סגר ינאי את התקיפים שבאויביו בעיר בית־חומה (בי־חאומי או בית־אומי, וב"מלחמות": במסלים) וצר עליהם. לאחר שכבש את העיר הביאם לירושלים, ובשעה שהסב במשתה היין עם פילגשין, ציווה לצלוב שמונה־מאות מהם בראש העיר, ושחט לעיניהם את נשותיהם וילדיהם (והשווה גם למובא במקורות חז"ל על ינאי שהרג את חכמי התורה, קידושין סו ע"ב, ברכות כט ע"א וסנהדרין קו ע"ב בדפוסים הראשונים וכתב־היד, ראה "דקדוקי סופרים" שם).

"כפיר החרון" שבקטע נתפרש אפוא על אלכסנדר ינאי, "אשר יתלה אנשים חיים", אלא שכמות שקורה לעתים קרובות, המקום המכריע לוקה בחסר, והמסקנות השונות תלויות בדרך ההשלמה, שהיא עצמה תלויה בדרך פירושו של המשלים כרצונו וכחפצו. וזה לשון הקטע הנוגע לענייננו (ראה תצלום, לוח מס' 1):

- 1 [מ]דור לרשעי גוים אשר הלך ארי לביא שם גור ארי
- 2 ואין מחריד פשרו על דמי[טריס] מלך יון אשר בקש לבוא ירושלים בעצת דורשי החלקות
- 3 [ב]יד מלכי יון מאנתיכוס עד עמוד מושלי כתיים ואחר תרמס
- 4 [ארי טורף בדי גוריו מחנק ללביותיו טרף
- 5 פשרו] על כפיר החרון אשר יכה בגדוליו ואנשי עצתו

מתחתם; ראה: Eusebius "תולדות הכנסייה", ס"ח פ"ב סי' א, כמובא אצל הר"ש ליברמן, 'על חטאים ועונשים', "ספר היובל לכבוד ל' גינצבורג", ניו־יורק, תש"ו, עמ' רסה. במוחו של יקום איש צרורות שמתואר בבראשית רבה סה שולבו גם־כן ארבע המיתות, ומיתת החנק נעשתה בתלייה, ואינה עניין לצליבה, ואי־אפשר שאדם ימית עצמו בצליבה; וראה באומגרטן (הע' 18 לעיל), עמ' 15 הע' 10. ופשוט הוא שאין אדם יכול להמית עצמו בצורת החנק של חז"ל.

24 "הדרום", ל (תש"ל), עמ' 172.

25 הע' 1 לעיל, עמ' 85. מה שמסר שם בשם רייפמאן, בהערותיו לתרגום רות, שנתפרסמו ב"הדרום", כז (תשכ"ח), עמ' 201, שאפשר לפרש העניין על־פי פירוש רש"י, סנהדרין קו ע"ב שתלייה היא חנק, אינו מדויק. רייפמאן לא אמר שם כדבר הזה.

26 Y. Yadin, "Pesher Nahum (4Q pNahum) Reconsidered", *Israel Exploration Journal*, XXI (1971), No. 1, p. 4. פרסום מלא ופאקסימיליות אצל J. M. Allegro, *Qumran Cave*, Oxford 1968 4Q 169, Pls. XII, XIII, XIV, p. 38. לשאר פרסומים בעניין זה, ראה: פיצמאיר (הע' 16 לעיל), עמ' 498 הע' 24.

- 6 וימלא טרף ח] ירה ומעונתו טרפה פשרו על כפיר החרון
 7 [מות בדורשי החלקות אשר יתלה אנשים חיים
 8 [בישראל מלפנים כי לתלוי חי על [העץ [רא הנני אלי] כה)
 9 נא]ם יי צבאות והבערתי בעשן רובכ]ה וכפיריכה תאכל חרב והכר[תי מארץ ט]רפה
 10 ולא י[שמע עוד קול מלאככה פשר]ו רובכה הם גדודי חילו א[שר בירושלי]ם
 וכפיריו הם
 11 גדוליו] [אֶתְּרָפוּ הוא החון אשר ק[בצו כוהנ]י ירושלים אשר
 12 [י]תנוהו ע] [א]פרים ינתן ישראל]

הקושי הוא בהשלמת השורות 7—8. אלגרו בפרסום הראשון ²⁷ הבין את המלה ששרדה בחלקה בהוראה של "מות", ידין ²⁸ המשיך והוסיף להשלים [משפט] מות... וקישרו עם הכתוב בדברים כא, כב (ראה הע' לעיל 18), ועל-פי זה השלים עוד פיצמאייר ²⁹: [אשר מצא חטא משפט] מות בדורשי החלקות. הקשר הזה תלוי בקטע הנוסף ממגילת המקדש ובפירוש ששם לכתוב זה שבדברים. בפרסום מאוחר יותר ³⁰ הציע אלגרו להשלים את שורה 7 כך: [נק]מות בדורשי החלקות, ואף-על-פי שלא נימק את דבריו אין לשלול אותם.

בהשלמת שורה 8 ניתנו הצעות אחדות, כפי שציין ידין:

- (1) [אשר לא יעשה] בישראל מלפנים (אלגרו ³¹, ורמס ³², גסטר ³³, קרמינק ³⁴)
- (2) [אשר לוא עשה איש] בישראל מלפנים (דופונט-סומר ³⁵)
- (3) [אשר לוא היה] בישראל מלפנים (הברמן ³⁶)
- (4) [על העץ כי זאת התורה] בישראל מלפנים (ידין ³⁷)
- (5) [על העץ כי כן המשפט] בישראל מלפנים (ידין ³⁸)
- (6) [על העץ כי כן נעשה] בישראל מלפנים (פיצמאייר ³⁹).

J. M. Allegro, "Further Light on the History of the Qumran Sect", *Journal of Biblical Literature*, 75 (1956), p. 91

28 הע' 26 לעיל, עמ' 11.

29 הע' 16 לעיל, עמ' 499—501.

30 הע' 26 לעיל. חיווק להצעת הקריאה הזו ראה להלן באמצע הע' 41.

31 הע' 27 לעיל, עמ' 91.

32 G. Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*, Baltimore, 1970, p. 232

33 T. H. Gaster, *The Dead Sea Scriptures in English Translation*, Garden City, 1964², p. 240

34 J. Carmignac, *Interpretation de Nahum, Le texte de Qumran Traduits et Annotés*, Paris, 2, 1963, p. 86

35 A. Dupont-Sommer, "Le Commentaire De Nahum Découvert Près de la Mer Morte (4Q p. Nah) Traduction et Notes", *Semitica*, 13 (1963), pp. 55—88 (esp. 57—58)

36 "מגילות מדבר יהודה", ירושלים, 1959, עמ' 153.

37 הע' 26 לעיל, עמ' 10—12.

38 שם.

39 הע' 16 לעיל, עמ' 499, 502.

השלמותיהם של ידן ושל פיצמאייר נשענות על היוצא מהקטע האחר שקרוב לעניינו, במגילת המקדש⁴⁰ :

- 6
7 יהיה איש רכיל בעמו ומשלים את עמו לגוי נכר ועושה רעה בעמו
8 ותליתמה אותו על העץ וימת על פי שנים עדים ועל פי שלושה עדים
9 יומת והמה יתלו אותו על העץ כי יהיה באיש חטא משפט מות ויברח אל
10 תוך הגואים ויקלל את עמו ואת בני ישראל ותליתמה גם אותו על העץ
11 וימות ולוא תלין נבלתמה על העץ כי קבור תקבורמה ביום ההוא כי
12 מקוללי אלוהים ואנשים תלוי על העץ ולוא תטמא את האדמה אשר אנוכי
13 נותן לכה נחלה

מתוך הקשר שאולי קיים בין שני הקטעים הללו ושעוסקים באותו מקרה של דמיטריוס הנכרי והזמנתו על-ידי "דורשי החלקות", שדינם מוות, ומתוך מגמת כותב פשר נחום שהיא כמובן לגנות את הפרושים, אפשר שסברתו והמתונה של פיצמאייר מתקבלת קצת יותר על הדעת מאשר הנסיונות האחרים. על-כל-פנים, אין הכרח או סיבה לקבל הצעתו הקיצונית של ידן, ולהסיק מכך על "תורה" או "משפט" שהיה בישראל. לגופו של דבר, עדיין אין עיקרו של הפירוש מוכח, וזהוים של דמיטריוס ושל אלכסנדר ינאי אינם בטוחים כל עיקר⁴¹, והכל מעגל של השערות.

- 40 י' ידן, "מגילת המקדש", ירושלים, תשל"ז, עמ' סד.
41 על אף הדיונים והפירושים המרובים לקטע זה, עדיין אין הדברים מחוורים. הפירושים השונים מיוסדים על אינטרפרטאציות וספקולאציות היסטוריות, ואף הסקסט עצמו לא זכה לגיתוח מדוקדק לאור כתבי הכיתות. על אף היוצא משורות 8 ו-10—11 שהסדר הוא תליית ואחר-כך מוות, משמע משורה 9 מצב הפוך, היינו "... יומת והמה יתלו אותו על העץ". אף הקשר הברור לדברים כא, כב—כג, יש בו ללמד על תליית שלאחר ההמתה, אלא אם כן נאמר שאנשי הכיתות פירשו בדרך אחרת את דברים כא, כב—כג, ושמא כדרך הצדוקים, לא יכלו להודות במיתת חנק שאינה מפורשת בתורה, והיא על פי הקבלה, ראה בפנים ליד הע' 20 לעיל. כמו-כן העיר פיצמאייר (הע' 16 לעיל), עמ' 501, בצדק, שאף-על-פי שכבר בפרסום הראשון זיהה אלגרו (הע' 27 לעיל), עמ' 92, את "כפיר החרון" עם אלכסנדר ינאי, לא נתפרש עניינו של כינוי זה ושייכותו לינאי דווקא. כינוי זה הוא מלת-המפתח של קטע זה. מלבד החסרונות הרבים במקומות המכריעים, שהשלמתם תלויה בפרשנות המהדירים, יש להוסיף שאף המלה "דמיט-ריוס" אינה שלמה, בקטע נראה חלקה השמאלי בלבד של האות ט = "ן" [ט טריס". ועוד, מטרת בואו של מלך יוון לירושלים אינה ברורה. תוכנה הכללי של נבואת נחום עוסק ב"נקמה" וב"זעם ה'" נגד אויביו (פרק א), בבשורת שלום ליהודה ושבבות גאון יעקב כגאון ישראל ובנקמת ה' בנינה (פרק ב). הנבואה מתארת מקום מבטח "מעון אריות", שם ישכנו גוריהם ולביאותיהם בבטחון, ואספקת מזון, והנביא מתנבא על זעם ה' וחרונו שיבעיר ויכלה את כוחם, כלי-זינם ומזונם, "וכפיריך תאכל חרב". הפשר-דרשה מעמיד במקום גינה את רשעי אפרים ומנשה, "דורשי החלקות" המתעים בכחש, בשקר, ובכזב ובמרמה, ולעומתם יהודה ויש-ראל. לפי זה יש לפרש גם בפשר-דרשה זו, את ה"כפירים" שתוארו בשורות 10—11 כ"גדוליו" (1), כמוכים ולא כמכים, "כפיר החרון" בשורה 5, אינו הפועל ש"יכה בגדוליו ואנשי עצתו" אלא הוא מקבל הפעולה, והוא "גדוליו ואנשי עצתו" שיוכו וייעשו בהם נקמות. להצעת הקריאה [נ]קמות בדורשי החלקות" (שורה 7), יש להשוות את הנאמר בברית דמשק (מהדורת ח' רבין, בהע' 9 לעיל, פ"א שו' 18) :

יהא אשר יהא עניינם של קטעים אלו מן כתבי הכיתות במדבר יהודה, אם אמנם עוסקים באלכסנדר ינאי ומעשיו אם לאו, מכל-מקום גם זה בכלל "כדרך שהמלכות עושה..." ואין בזה כל ראייה שנהגו בעונשי מיתה כאלו בבתי-דין בישראל, ולא הוכח שהיתה הלכה קדומה כזו.⁴² מעתה, על-פי פירושו של כותב מגילת המקדש לדברים כא, כב, ניטיב להבין הדרשה בברייתא שנזכרה לעיל (ליד הערה 20), שבאה להוציא מלבן של מפרשים ממין זה.

עלה בידנו, לאור כל הדברים דלעיל, שאף מקום זה בתרגום רות שלפנינו מתאים לכתבי הכיתות ולפירושי הנוצרים יותר מאשר למסורת חז"ל.

3. קצירת העומר בערב הפסח

תרגום רות א, כב:

ואינן אתו בית לחם במעלי יומא דפיסחא ובההיא יומא שריאו בני ישראל למחצד ית עומרא דארמותא דהוה מן שעורין.

קצירת העומר היתה אפוא לדברי תרגום זה בערב הפסח, בניגוד להלכה של חז"ל, משנה

את אשר עשה בדור אחרון בעדת בוגדים הם סרי דרך... בעמוד איש הלשון... להסגירם לחרב נקמת נקם ברית בעבור אשר דרשו בחלקות. מלך יוון הבא לעשות נקמה, נזכר גם בברית דמשק (שם, פרק 8 [19] שו' 10—11): אשר יאמר עליהם חמת תנינים יינם וראש פתנים אכזר — התנינים (הם) מלכי העמים ויינם הוא דרכיהם, וראש הפתנים הוא ראש מלכי יון הבא לעשות בהם נקמה. ובכל אלה לא הבינו בוני החיץ וטחי התפל.

עוד יש להעיר, כי מכאן, "כפיריו" = "גדוליו", סיוע לדעתו של נ' טור-סיני, "הלשון והספר", כרך הלשון, ירושלים, תשי"ד, עמ' 406—408, ש"כפיר" אינו אריה צעיר ועול ימים, אלא שכינוי זה מדגיש דווקא את גודל החיה ולא את קטנותה ונעעוריה.

נגד רוב החוקרים שאימצו את הזיהוי עם ינאי, יצאו H. H. Rowley, "4Q P Nahum and the Teacher of Righteousness", *Journal of Biblical Literature*, 75 (1956), pp. 188—193; I. Rabinowitz, "The Meaning of the Key ('Demetrius') — Passage of the Qumran .Nahum-Pesher", *Journal of American Oriental Society*, 98 (1978), pp. 394—399 (ולא רק רבינוביץ, כמו שציין באומגרסון, בהע' 18 לעיל, עמ' 15 הע' 2). לטענתו של באומגרסון, שם, כנגד רבינוביץ שלא הציע זיהוי אחר ל"כפיר החרון" ולא הפנה למקרי צליבות שאליהם אפשר לייחס את דברי פשר נחום, יש לומר כי בכחבי יוסף בן מתתיהו מצויים מקרים כה רבים של צליבות, שספק אם ללא אחיזה חדשה תהא תועלת בנסיונות לציין למקרה מסוים כזה. ראה: "מלחמות היהודים" ב, ה, ב (ו"קדמוניות" יו, י, י, על הנציב קוינקטיליוס ורוס שציווה לצלוב בשנת 4 לפנה"ס כאלפיים מהלוחמים היהודים); "קדמוניות" כ, ה, ב (הנציב טיבריוס אלכסנדר גזר את דינם של יעקב ושמעון בני יהודה הגלילי למוות בצליבה); "מלחמות" ב, יב, ו (הנציב קואדראטוס); "מלחמות" ב, יג, ב (הנציב פליכס); "מלחמות" ב, יד, ט (פלורוס שהרג וצלב כשלושת אלפים ושש מאות יהודים); "מלחמות" ה, יא, א (טיטוס שצלב שבויים יהודים על חומות העיר). אני מודה למר פרץ סגל שהפנה את תשומת לבי למאמרים אחדים בעניין הצליבה.

42 י' היינמן, 'תרגום שמות כב, ד וההלכה הקדומה', 'תרביץ', לח (תשכ"ט), עמ' 294—295; י' בלאו, 'על ארבע מיתות בית דין שבתרגום רות א, יו', 'תרביץ', לט (תש"ל), עמ' 98; א"א אורבך (הע' 22 לעיל), עמ' 37—48.

מנחות י, ג, שקציר העומר היה נעשה ביום הראשון, מחולו של המועד. ל' גינצבורג⁴³ ביקש לתקן: "... בית לחם במיפק יומא דפסחא...", אולם הנוסח שלפנינו מקוים בכל עדי הנוסח. שלזינגר⁴⁴, רואה גם במקום זה הלכה צדוקית-קראית, וכמות שבירר שם, שהואיל ולדעת הצדוקים-הקראים אין קצירת העומר דוחה שבת ויום טוב, ומאחר שאף בחולו של מועד אסורה מלאכה, הרי שנצרך היה לקצור את העומר מערב החג. רע"צ מלמד⁴⁵, שסבר למצוא שיבושים ואי-הבנה אצל מתרגם זה, מפרש מקום זה לשיטתו, שה- מתרגם טעה בדברי המשנה (מנחות י, ג) המתארת את ההכנות שהיו עושין מערב יום טוב, וחשב שאף הקצירה נעשתה מערב יום טוב.

ברם, דין זה הובא גם במקור הלכה מימי הגאונים, ואם כי אף שם נתקשו להולמו, וביקשו לשבש ולתקן, אבל לא ראיתי מי שהעיר על הקשר בין המקורות, והוא ראוי כמובן לעיון. בהלכות קצובות (המיוחדות לרב יהודאי גאון)⁴⁶ בהלכות העומר נאמר: "העומר... והיו קוצרין אותו בערב הפסח. וממחרת הפסח היו מקריבין אותו...". קטע זה של הלכות העומר נכלל גם ב"הלכות העומר" שבמחזור ויטרי, סי' קה (עמ' 302). ר"ש הורוביץ⁴⁷, ר"ח אלבק⁴⁸ ור"מ מרגליות⁴⁹ ביקשו ליישב הלכה תמוהה זו, אם על-ידי שיבוש הכותב אם על-ידי שיבוש הנוסח. מעתה קשה לקבל דרך הסבר זו ולהגית שיבוש בשני מקורות הנראים בלתי תלויים זה בזה.

4. נעל — בית יד

תרגום רות ד, ז: "שלף איש נעלו", מתורגם: "וטלע גבר ית נרתק יד ימיניה", וכן שם שם, ת. תרגום מקום זה הובא כבר על-ידי ר' נתן ב"ר יחיאל מרומא, ב"ערוך", ערך 'טלע' ב (ובמאירי יבמות קא ע"ב, וכן פירש בחינוך מצוה שלו [שכט]), כשם שהביא כמה וכמה דברים מן התרגום לרות, ראה מפתח, כרך א עמ' כת.

על פירוש זה ל"נעל" ועל תיאור זה של מעשה הקניין, כתב הרמב"ן, שהוא תרגום של הגויים. בפרשת המילואים לאהרן ובניו נאמר: "ומלאת את ידם..." (שמות כח, מא), ופירש רש"י שהוא מעניין ההקדשה והמינוי לתפקיד שהיתה גהוגה אצל הגויים Investiture, שהיתה נעשית במסירת כפפות מיוחדות לזה. על כך כתב הרמב"ן, שהביא ראיה מן השוטים: "ודע כי הענין ההוא להם יצא מן התורה שהוא אצלם קנין החליפין של בועז, וכך מתורגם להם שלף איש נעלו ששולף הג'ונט שלו והם אומרים שהגואל נתן

43 The Legends of the Jews, Philadelphia, 1946, Vol. 6, p. 190 n. 48. ובמהדורה העברית: "אגדות היהודים", כרך ה, עמ' 132 הע' 48. ר"י רייפמאן (הע' 25 לעיל) פירש "למחצד" — להכין את התבואה למחצד, וכבמשנה מנחות פ"י מ"ג.

44 הע' 1 לעיל, עמ' 16.

45 הע' 1 לעיל, עמ' 191.

46 מהדורת מ' מרגליות, ירושלים, תש"ב, הלכות העומר, עמ' 88.

47 בהערותיו למחזור ויטרי, עמ' 302.

48 במהדורת מרגליות, מבוא, עמ' 44.

49 הע' 45 לעיל, עמ' 44.

לבוטו וזה מנהגם הוזכר בספרי חכמיהם⁵⁰. בעלי התוספות⁵¹ מפרשים כדרך שפירש רש"י, ועוד הגדילו בעניין זה לומר ש"נעל" סתם במקרא אפשר שתהיה גם לידיים, אלא אם כן מפורש בה שהיא לרגל, כגון "של נעליך מעל רגליך" (שמות ג, ה). סיוע לפירושם הביאו מתרגום-פירוש לרות שלפנינו.

יש שטענו⁵², שאפשר להתאים תרגום-פירוש זה לדעה שבהלכה ש"נעל" לאו דווקא והקניין נעשה בכל כלי, ועוד הוסיפו שלא מצאו תרגום זה בתרגומים הידועים של הגויים, אבל לא הרגישו שאדרבא, העובדה שלא נמצא תרגום כזה בתרגומי העמים ורק בתרגום רות שלפנינו מעלה את החשד שאולי נתכוון הרמב"ן לומר שתרגום זה, תרגום של גויים הוא. מסקנה זו גם היא אינה מדויקת, לפי שמצאנו לו לרמב"ן שמביא מתרגום רות זה ללא הערה, ראה בפירושו על התורה, שמות כב, טו.

רע"צ מלמד⁵³, שחקר תרגום זה באחרונה, הגיע אף הוא למסקנה, מנימוקים אחרים (הוא הזכיר את עניין הצליבה ועניין קצירת העומר אך לא את השניים האחרים), שהתרגום הוא מאוחר, שהמתרגם כבר הכיר את התלמוד הבבלי ואת התרגומים הארמיים הידועים, ותלה זריות שונות שמצא בו באי-הבנה של המתרגם. אם כי חלק מראיותיו אינן מכריעות ויש אפשרות להסברים אחרים, מכל-מקום העניינים שנידונו כאן ושם⁵⁴ וצירופם מטה לומר, שאולי יש לראות תרגום זה בכלל אותם התרגומים לכתובים, שנשאל עליהם רב האי גאון וכתב⁵⁵: "...ועוד תרגום שאצל[כם] מניין לכם ומי אמרו, כי מכדי יונתן בן עוזיאל לא גילה תרגום הכתובים כל עיקר, אין זה המצוי אצלכם אלא תרגום של הדיוסות...".

הערה: הריני מודה לפרופ' א. סולטמן שלאחר הדפסת המאמר הפנה את תשומת לבי למאמר: D. R. G. Beattie, 'The Targum of Ruth — A Sectarian Composition?' *JJS*, Vol. XXXVI, No. 2 Autumn 1985, הדן בעניינו של התרגום לרות. המסקנות שם אינן חד משמעיות ואין בהן לשנות מאומה מן הנאמר כאן. אי"ה אעיר על כך במקום אחר.

50 רמב"ן, פירוש התורה, שמות כח, מא. וראה אנציקלופדיה תלמודית, ערך "חליפים", כרך טו, עמ' תקע"ט.

51 דעת זקנים על התורה, שמות ג, ה; פנחס רזא, שם ג, מא, וציין לזה ר"מ שטרשון, הלבנון שנה ח גליון כ (ושוב בתוך: מבחר כתבים, ירושלים תשכ"ט, עמ' רמ"ד-רמ"ה) וראה גם ר' קלמן כהנא, "חקר ועיון", א, תל-אביב, תש"כ, עמ' קכט.

52 יהודה רוזנטל, "הדרום", ל (תש"ל), עמ' 172.

53 הע' 1 לעיל.

54 על חלקם העיר כבר ר"י רייסמאן, "הדרום", כז (תשכ"ח), עמ' 200—202. מהם יש לציין את התרגום ג, ח: ואתריכך כליפתא בשריה מן רתיחא... פלטיאל בן איש חסידא דנעץ סיפא בין מימריה ובין מיכל בת שאול. וכן ד, כ: ונחשון הוליד ית סלמא צדיקא, הוא סלמא מן בית לחם ונטופא דבטילו בנוי פרוזבין דמותיב ירבעם חייבא על אורחי. השווה דהיי"א ב, גד, התרגום שם ובבלי תענית כח ע"א.

55 ל' גינצבורג, "גנוי שכטר", ב, ניו-יורק, תרפ"ט, עמ' 86, ועיין שם עמ' 74—75; ב"מ לוין, "אוצר הגאונים", מגילה, ירושלים, תרצ"ג, חלק התשובות סי' ז, עמ' 4—5.